

Richard D. NELSON, *Judges. A Critical and Rhetorical Commentary*, t&tclark, London-New York-Oxford-New Delhi-Sydney 2018, ss. VII + 376.

Książkę otwiera pytanie: „Co sprawia, że komentarz jest dobry?” – I odpowiedź: „To zależy od potrzeb osoby, która go nabywa i z niego korzysta. Komentarz jest narzędziem wykorzystywanym przez jego użytkownika celem spełnienia zadania interpretacji” (s. 1). Takie podejście dowartościowuje perspektywę odbiorców Biblii, jej czytelników i słuchaczy. Podkreśla, że każdy komentarz do ksiąg świętych powinien wychodzić naprzeciw ich rzeczywistym potrzebom, a nie zamykać się w ciasnych murach wysoce specjalistycznej – i mocno dyskusyjnej – wiedzy zrozumiałej dla wąskiego grona biblistów. Miarą naukowości dobrego komentarza jest to, że nie dyktuje ani nie narzuca gotowych rozwiązań, lecz przedstawia różne punkty widzenia i zachęca czytelników do wyrobienia własnej opinii. Proces interpretacji jest jak podjęcie podróży: zmierzając do celu, trzeba być gotowym na rozmaite niespodzianki, nie zawsze takie, których się spodziewaliśmy i na które jesteśmy wystarczająco przygotowani.

Księga Sędziów należy do najbardziej specyficznych w całej Biblii. Na czoło wysuwają się dwa zagadnienia: sprawa historyczności opisywanych postaci i wydarzeń oraz obecność w niej wielu motywów i elementów legendarnych, których geneza i interpretacja nasuwają wiele trudnych pytań. Na progu XXI w. ukazały się w Polsce cztery wartościowe komentarze do tej księgi. Dwa, w *Katolickim komentarzu biblijnym* (Prymasowska Seria Biblijna 17, Warszawa 2000, s. 213-234) oraz w *Międzynarodowym komentarzu do Pisma Świętego* (Verbinum – Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2001, s. 454-470), zostały przełożone z języków obcych. Autorem trzeciego, wydanego jako 2. tom serii „Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych” jest Stanisław Wypych CM (*Księgi historyczne Starego Testamentu. Dziejopisarstwo izraelskie*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2006, s. 76-120), a czwartego, najbardziej kompletnego ale jeszcze niedokończonego, wydanego w dwóch częściach jako 7. tom serii „Nowy Komentarz Biblijny”, Dariusz Dziadosz (*Księga Sędziów*, Częstochowa 2016-2018). Czwarty komentarz jest najbardziej wyczerpujący i na długo ukierunkuje rodzimą refleksję nad Księgą Sędziów. Na poświęcony jej powojenny dorobek biblistów polskich składa się również kilka artykułów

naukowych oraz kilkanaście przyczynków i tekstów popularnonaukowych. Dla całości obrazu trzeba dodać publikacje z zakresu historii i archeologii biblijnej, w których Księga Sędziów jest traktowana jako właściwie jedyne, a na pewno najważniejsze, źródło informacji o okresie między zajęciem Kanaanu przez Izraelitów a utworzeniem monarchii.

Autor omawianego komentarza, Richard D. Nelson, jest emerytowanym profesorem hebrajszczyzny biblijnej i hermeneutyki Starego Testamentu w Perkins School of Theology na amerykańskim Southern Methodist University. Jego komentarz, zgodnie z podtytułem, łączy dwa odmienne podejścia do Biblii: diachroniczne, które znajduje wyraz w uwzględnianiu problematyki historyczno-krytycznej, i synchroniczne, wyrażone w preferencji dla analizy retorycznej. To połączenie zasługuje na uznanie i w dużej mierze stanowi o wartości książki. Aczkolwiek autor stara się wyważyć proporcje w obydwu podejściach, więcej uwagi zajmuje jednak analiza retoryczna. Jej celem jest rozpoznanie i ukazanie interakcji między czytelnikiem a tekstem. Skupia się więc na wnikliwych obserwacjach leksykalnych i gramatycznych, specyfice gatunków literackich oraz narracji i strukturze księgi biblijnej, za pośrednictwem których starożytny autor/autorzy chciał przekazać określone treści. Nie zaniedbuje się analizy krytycznej, skupionej na historii kształtowania się i przekazu tekstu w przekonaniu, że Księga Sędziów jest rezultatem udanego połączenia znacznie wcześniejszych źródeł ustnych i pisanych. Zapowiadając połączenie obu podejść, Nelson nadmienia, że Księga Sędziów, zwłaszcza w ostatnich latach, była przedmiotem licznych *over-readings*, to jest interpretacji, które z jej prawdziwą treścią i przesłaniem mają niewiele wspólnego. Wymienia interpretację postkolonialną, feministyczną i różne odmiany wykładni synchronicznej, do których trzeba zaliczyć – niewspomnianą wyraźnie – interpretację polityczną, używaną i nadużywaną w aktualnych roszczeniach do tytułu własności Ziemi Świętej.

Co się tyczy struktury Księgi Sędziów, prof. Nelson dzieli ją na trzy zasadnicze części: 1. Sdz 1,1 – 2,5 (niedokończony podbój Kanaanu); 2. Sdz 2,6 – 16,31 (opowiadania o wybawicielach ułożone według modelu cyklicznego); 3. Sdz 17–25 (anarchia okresu przedmonarchicznego). Inne propozycje, przedstawiane w naukowej refleksji nad tą księgą, trochę inaczej ustalają granice pierwszej i drugiej części, natomiast odnośnie do granic części drugiej i trzeciej żadnych kontrowersji nie ma, bo są one wystarczająco wyraziste.

Układ komentarza jest przejrzysty. Po *Spisie treści* (s. V) i *Wykazie skrótów* (s. VII) z paginacją łącińską, następuje *Wprowadzenie* (s. 1-4), które autor rozpoczyna od uwag na temat dobrego komentarza biblijnego, po czym zwięźle przedstawia charakter i cele analizy retorycznej i krytycznej, ostrzega przed przejawami fałszywej lub pochopnej interpretacji oraz zapowiada strukturę książki i treść jej trzech części. Z uwag wprowadzających widać, że czytanie i komentowanie Biblii nie jest dla autora jedynie zajęciem czysto akademickim, lecz duchowym, któremu towarzyszy niemało emocji.

Trzon książki stanowi komentarz (s. 7-348) do trzech zasadniczych części Księgi Sędziów. Jej część pierwsza, zawarta między pierwszą (1,1) i drugą (2,6) wzmianką o śmierci Jozuego, obejmuje wykaz zdobyczy i niepowodzeń poszczególnych plemion izraelskich ze szczególnym wyeksponowaniem plemienia Judy. Takie ujęcie jest charakterystyczne dla całego deuteronomicznego dzieła historycznego. Dodajmy, że zostanie ono znacznie „wyostrzone” w kronikarskim dziele historycznym, które całkowicie dezawuuje historię i wkład królestwa północnego. Część druga, jak twierdzi Nelson, bazuje na wcześniejszych wykazach tzw. sędziów mniejszych, zachowanych w 10,1-5 i 12,7-15. Pod wieloma względami różnią się oni od sędziów-wybawicieli, których pamięć została ocalona i ułożona w (domniemanym? wymyślonym?) porządku chronologicznym. Lokalni rządcy, nazwani przez jednego z polskich autorów „szekami”, zostali przekształceni w przywódców narodowych, a opowieści o nich, pierwotnie pozbawione określonego kontekstu historycznego, zostały ułożone w ciąg, który składa się na jeden z etapów periodyzacji historii biblijnego Izraela. Część trzecia jest bardziej zróżnicowana. Dwa cykle opowiadań, zawarte w Sdz 17–18 oraz 19–21, podkreślają chaos panujący przed narodzinami monarchii. Dlatego można w niej zasadnie upatrywać przygotowanie do spojrzenia wyrażonego w Pierwszej i Drugiej Księdze Samuela, gdzie jest mowa o napięciach, jakie poprzedziły dojście Saula do władzy.

Czytelnik spodziewa się, że – wzorem innych komentarzy – autor będzie respektował zaproponowany przez siebie trójczęściowy podział całej Księgi Sędziów. Stało się jednak inaczej. Odstupując od niego, Nelson komentuje ją rozdział po rozdziale, w porządku przyjętym w przekładach na języki nowożytnie. Takie rozwiązanie sprzyja w pewnym stopniu *lectio continua*, szczególnie gdy (codzienna) lektura ksiąg świętych i refleksja nad nimi odbywa się właśnie w taki sposób, czyli rozdział dziennie czy co pewien czas. Ale mankamentem jest to, że zaciemnia się, a przynajmniej rozmywa, przejrzystość trójczęściowego podziału książki, uzasadnionej treścią, zaś

w jego ramach obecność i granice mniejszych jednostek literackich, które nie zawsze pokrywają się z podziałem na rozdziały i wersety przyjętym w wydaniach Biblii.

Komentarz do każdego rozdziału składa się z trzech etapów. Najpierw Nelson umieszcza własny przekład z oryginału hebrajskiego na język angielski, zaznaczając za pomocą tytułów zwarte tematycznie mniejsze jednostki literackie. Następują wnikliwe obserwacje z zakresu krytyki tekstu i krytyki literackiej, umieszczone werset po wersecie, które można bez większego wysiłku zestawić z przekładem. Dalej są podawane ogólniejsze informacje odnośnie do struktury tekstu i jego walorów retorycznych, po których otrzymujemy szczegółowy komentarz do perykop wyróżnionych w przekładzie. Całość refleksji zamykają informacje na temat gatunku literackiego i kompozycji tekstu. Czasami mamy do czynienia z odstępstwem od tego schematu, jak w komentarzu do Sdz 2 (s. 43-46), skoro ów rozdział należy zarówno do części pierwszej, jak i drugiej. Inny wyjątek to krótki rozdział opatrzony tytułem *Księga Sędziów 17–21 jako epilog* (s. 344-348), bilansujący spojrzenie na ostatnią część, podczas gdy analogicznej retrospekcji brakuje w dwóch poprzednich częściach. Na końcu książki umieszczono bardzo przydatny wykaz miejsc biblijnych i pozabiblijnych (s. 349-376).

Komentarz Nelsona jest dojrzałym owocem jego wieloletniej pracy jako wykładowcy języka hebrajskiego i egzegezy Starego Testamentu. Z jednej strony w wyważony sposób uwzględnia najważniejsze rezultaty badań historyczno-krytycznych, a z drugiej wychodzi naprzeciw oczekiwaniom szerokiego spektrum osób zainteresowanych Biblią i wiedzą biblijną. Autor ma pełną świadomość rozpiętości w tym względzie. Dla wyznawców judaizmu i chrześcijan Księga Sędziów jest tekstem kanonicznym, który opowiada o Bogu i Jego obecności w historii ludu Bożego wybrania. Dla innych jest to starożytny tekst, który odzwierciedla dawną koncepcję Boga i zapatrywania co do Jego obecności w historii. Dobrze widać, że to, co najbardziej istotne, nie wynika jedynie z tekstu księgi, lecz wyraża określony światopogląd jej odbiorców – religijny albo niereligijny. Od tego zależy również ostateczna interpretacja osób i wydarzeń, o których opowiada Księga Sędziów. Dla jednych są to prawdziwi bohaterowie wiary Starego Testamentu, wychwalani oraz stawiani za wzór w wierze i pobożności żydowskiej i chrześcijańskiej, natomiast dla innych są to bohaterowie barwnych opowieści folklorystycznych, które mają „zracjonalizować” tajemnicze prapoczątki narodu, zwłaszcza w relacji do jego najbliższych sąsiadów.

Dlatego ciekawe przedsięwzięcie stanowi zapoznanie się z najnowszym komentarzem D. Dziadosza, obszerniejszym niż komentarz Nelsona, i porównanie ze sobą dwóch interpretacji tej samej biblijnej księgi, mających odmienną genezę oraz inne uwarunkowania wyznaniowe i środowiskowe.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Roman BARTNICKI, *Jezus w drodze do śmierci i zmartwychwstania. Komentarz do Ewangelii Marka 8,27 – 16,20. Część II: 14,1 – 16,20*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2019, ss. 476.

Praca ks. prof. Romana Bartnickiego, to zwieńczenie jego komentarza do Ewangelii św. Marka. Dotyczy ostatnich trzech rozdziałów tejże Ewangelii, co zostało zaznaczone już w spisie treści – całość została zaprezentowana jako piąta część komentarza (s. 5 i 7). Książka ma strukturę podyktowaną kompozycją ostatnich trzech rozdziałów Ewangelii św. Marka. Nim jednak przejdziemy do omówienia samego komentarza, musimy odnotować, że został on poprzedzony słowem abp. Stanisława Gądeckiego, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski oraz przedmową autora. Zaprezentował on w niej zasady, według których będzie komentował tekst. Przede wszystkim więc podejmie próbę objaśnienia filologicznego, opierając się na wybranych słownikach filologicznych i teologicznych (s. 18). Następnie dokona analizy społeczno-historycznej, szukając znaczenia poszczególnych pojęć i całych zdarzeń w kontekście historycznym. Ostatnim etapem komentowania tekstu będzie próba odczytania kerygmatu, przesłania tekstu. Jak sam zauważa: „Autor niniejszego komentarza starał się zrozumieć teksty Marka w świetle całej Biblii, w miarę możliwości spoglądając także na późniejsze ich odczytanie i ma nadzieję, że dokonał tego w świetle wiary Kościoła” (s. 19). Książd prof. R. Bartnicki umieszcza swój komentarz w nurcie egzegezy przeprowadzonej metodą historyczno-krytyczną, chociaż uzupełnił go elementami analizy narracyjnej.

Analizowany materiał Ewangelii św. Marka został podzielony na następujące części: 1. Wprowadzenie do opowiadania o męce; 2. Spisek przeciwko Jezusowi i namaszczenie w Betanii (14,1-11); 3. Przygotowanie posiłku paschalnego (14,12-16); 4. Zapowiedź zdrady jednego z Dwunastu (14,17-21); 5. Ustanowienie Eucharystii (14,22-25); 6. Przepowiadanie Jezusa na Górze Oliwnej (12,26-31); 7. Modlitwa Jezusa w Getsemani (14,32-42);